

Inhoud

Inleiding	9
DEEL 1 WAAROM?	13
1 Waarom doe je als docent onderwijsonderzoek?	15
1.1 Inleiding	15
1.2 Wat is een professional?	15
1.3 Professionele ontwikkeling als docent	17
1.4 Onderzoek helpt je bij vragen en uitdagingen	18
1.5 Waarom reflectie op het eigen handelen?	26
1.6 Een onderzoekende houding – waar hebben we het dan over?	29
2 Het belang van onderwijsonderzoek voor school- en beroepsontwikkeling	33
2.1 Inleiding	33
2.2 Schoolontwikkeling door onderzoek	34
2.3 Kennisnetwerken	38
2.4 Onderwijsonderzoek en de ontwikkeling van de beroepsgroep	42
2.5 De rol van de schoolleider	43
3 Cultuur van kennisgedreven en onderzoeksmatig werken	45
3.1 Inleiding	45
3.2 Wat is een cultuur van onderzoeksmatig werken?	46
3.3 Hoe doe je dat? Een cultuur van onderzoeksmatig werken creëren?	52
4 Tussen theorie en praktijk	59
4.1 Inleiding	59
4.2 Praktijk en wetenschappelijk onderzoek	60
4.3 Waarom praktijkonderzoek?	65
4.4 Wat zijn criteria van onderwijsonderzoek?	66
DEEL 2 WAT DAN?	69
5 Wat is (onderwijs)onderzoek?	71
5.1 Inleiding	71
5.2 Wat is onderzoek?	72
5.3 Typen wetenschap	73
5.4 Onderwijsonderzoek: onderzoek in/van onderwijs	79
5.5 Het 'probleem' van onderwijsonderzoek	80
5.6 Voorbeelden van onderwijsonderzoek	81

6 Kennis	85
6.1 Wat is de rol van kennis in het onderwijs en wat betekent dit voor docenten?	85
6.2 Wat is kennis?	86
6.3 Impliciete en expliciete kennis	91
6.4 Kennis 'maken'	92
6.5 Kennis 'maken' en onderzoeksmatig werken	94
DEEL 3 JA! HOE DAN?	101
7 Spelregels voor (onderwijs)onderzoek	103
7.1 Spelregels voor onderzoek	103
7.2 Jouw kwetsbaarheid als docent en onderzoeker	110
8 De onderzoekscyclus op hoofdlijnen	111
8.1 Inleiding	111
8.2 De fasen van de onderzoekscyclus	113
9 Kijk	117
9.1 (Bewustwording), opvallen, verkennen (opzoeken/uitzoeken)	117
9.2 Afvragen, verbazen, verwonderen	119
9.3 Probleemstelling	119
9.4 Doelstelling	122
9.5 Onderzoeksvraag	123
9.6 Verwachtingen (hypothesen)	130
10 Ontdek	133
10.1 Inleiding	133
10.2 Theoretisch kader	134
10.3 Onderzoek opzetten	136
10.4 Data verzamelen in de onderwijspraktijk	147
10.5 Data en resultaten verwerken en beschrijven	173
10.6 Discussie, conclusie en aanbevelingen	184
11 Deel	187
11.1 Inleiding	187
11.2 De waarde van delen: rapporteren en presenteren	188
11.3 Presenteren	189
11.4 Publiceren	190
11.5 Visueel verslag	198
12 Pas toe (in de praktijk)	201

DEEL 4 VAARDIGHEDENBLADEN	205
1 Kijk – Reflecteren op jouw onderzoekende houding	207
2 Kijk – Wat doe je al aan onderzoek?	209
3 Kijk – Reflectie volgens Korthagen	211
4 Kijk – Reflecteren volgens Dilts en Bateson	212
5 Kijk – Op je eigen handelen reflecteren	214
6 Kijk – Reflecteren met anderen	216
7 Kijk – Reflecteren volgens de STARR(T)-methode	218
8 Kijk – Zelfonderzoek: ethisch reflecteren	220
9 Ontdek – Onderzoek afbakenen	221
10 Ontdek – Een doelstelling formuleren	222
11 Ontdek – Brainstormen over je onderwerp (probleemanalyse)	223
12 Ontdek – Wat is je probleem? (Een probleemanalyse opstellen)	225
13 Ontdek – Operationaliseren	226
14 Ontdek – Probleemstelling en doelstelling formuleren	227
15 Ontdek – Een onderzoeksvraag formuleren	229
16 Ontdek – Deelvragen formuleren	233
17 Ontdek – Snel een wetenschappelijk artikel lezen	234
18 Ontdek – Een literatuuronderzoek doen	235
19 Ontdek – Elementen, constructen, variabelen en factoren identificeren	239
20 Ontdek – Een conceptueel model opstellen	240
21 Ontdek – Verwachtingen formuleren (een hypothese formuleren)	242
22 Ontdek – Een onderzoek(s)plan maken	243
23 Ontdek – Een vragenlijst uitvoeren	244
24 Ontdek – Een vragenlijst maken	249
25 Ontdek – Een steekproef (populatie) samenstellen	251
26 Ontdek – Een praktijkonderzoek doen	252
27 Ontdek – Leerlingen observeren	254
28 Ontdek – Objectief observeren	258
29 Ontdek – Methoden van observatiegegevens verzamelen	259
30 Ontdek – Een waarderend onderzoek opzetten	260
31 Ontdek – Contentanalyse	262
32 Ontdek – Grounded theory onderzoek doen	264
33 Ontdek – Etnografisch onderzoek doen	266
34 Ontdek – Narratief onderzoek doen	268
35 Ontdek – Lesson study doen	269
36 Ontdek – Actieonderzoek doen	271
37 Ontdek – Een casestudy uitvoeren	274
38 Ontdek – Concept mapping	276
39 Ontdek – Ontwerpgericht onderzoek doen	277
40 Ontdek – Ontwikkelingsgericht onderzoek doen	279

41	Ontdek – Gevalsstudie/casestudy doen	281
42	Ontdek – Vignettenonderzoek doen	283
43	Ontdek – Een sociale netwerkanalyse maken	285
44	Ontdek – Een interview houden	286
45	Ontdek – Onderzoek betrouwbaar maken	292
46	Ontdek – Onderzoek valide maken	293
47	Ontdek – SMART formuleren	295
48	Ontdek – Een logboek bijhouden (STARRT-methodiek)	296
49	Ontdek – Communiceren – In contact treden met respondenten	297
50	Ontdek – Communiceren – IPIG-model	299
51	Ontdek – Communiceren – verbale communicatie	301
52	Ontdek – Communiceren – non-verbale communicatie	302
53	Ontdek – Data verwerken	305
54	Ontdek – Kwalitatieve data-analyse	306
55	Ontdek – Kwantitatieve data-analyse	310
56	Deel – Mondeling presenteren van je onderzoek	313
57	Deel – Effectief presenteren	315
58	Deel – Visueel presenteren	317
59	Deel – Online presenteren	318
60	Deel – Compact presenteren	320
61	Deel – Een poster presenteren	322
62	Deel – Visuals, moodboards en infographics maken	324
63	Deel – Een digitale presentatie inrichten	327
64	Deel – Schriftelijk presenteren	329
65	Deel – Typen onderzoeksverslagen	331
66	Deel – Verslag doen van literatuuronderzoek	334
67	Deel – Een onderzoeksverslag of -rapport schrijven	339
68	Deel – Een (wetenschappelijk) artikel schrijven	343
69	Deel – Je artikel publiceren	346
70	Deel – Schrijfstijl: in welke ‘tijd’ schrijf je?	348
71	Deel – Schrijfstijl: tips	349
72	Deel – Bronnen vermelden in de lopende tekst	353
73	Deel – Voetnoten en eindnoten gebruiken	355
74	Deel – Tabellen en figuren gebruiken in je tekst	356
75	Deel – Een literatuurlijst samenstellen	358
76	Deel – Ethische aspecten van onderwijsonderzoek	362
77	Deel – Een onderzoeksvoorstel schrijven	364
78	Deel – Een voorstel schrijven voor een conferentie	366
79	Kijk – Terugkijken op je onderzoek	372
	Literatuur	373
	Register	383
	Over de auteur	387

Inleiding

Als docent wil je goed onderwijs verzorgen. Je bent immers een professional. Elke dag ben je op zoek naar 'het beste' voor de leerlingen. Daarbij maak je dagelijks afwegingen op pedagogisch en didactisch vlak en op het vlak van de vakinhoud. En elke dag maak je 'nieuw' onderwijs. Onderwijs verloopt namelijk elke dag op een andere wijze dan dat je je hebt voorgenomen. En jij moet daarop inspelen! Ook al bereid je je nog zo goed voor, het loopt tóch net weer iets anders dan je had verwacht. Daarmee wordt er continu een beroep gedaan op je professionaliteit. Die professionaliteit brengt met zich mee dat je ook reflecteert op de manier waarop je je beroep uitoefent.

Een van de kenmerken van een professional is dat je een onderzoekende houding hebt. Je onderzoekende houding biedt een kader om je te blijven ontwikkelen, om in te spelen op de veranderende omstandigheden, en om te onderscheiden wat goed is voor jouw onderwijs en wat niet. Jouw onderzoekende houding biedt een open vizier: je blijft open ontdekken!

Open ontdekken brengt met zich mee dat je over je onderwijs in gesprek bent met collega's, docenten, medestudenten, ouders en andere betrokkenen. Op basis van die gesprekken vorm je een beeld en bepaal je (al of niet in afstemming met je collega's) hoe je de volgende dag, of week, of periode, zult omgaan met een les, of zult omgaan met een leerling, of zult omgaan met de klassen.

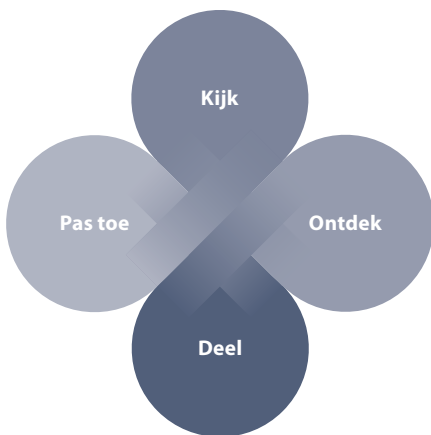
Open ontdekken brengt óók met zich mee dat er heel wat zaken blijken te zijn waarover je (nog) niet weet wat je moet doen. Je loopt tegen vragen op, zoals: Hoe geef ik formatief handelen in de praktijk vorm? Hoe geef ik executieve functies vorm in mijn les? Wat vind ik van de veranderende lessentabel? Is de wijze waarop ik leesvaardigheden in mijn klas geef eigenlijk wel effectief? Of: Hoe kan ik mijn onderwijs aantrekkelijker maken voor die 'ene' leerling?

Er zijn dus vele situaties denkbaar waarover je als docent vragen hebt. Door open en nieuwsgierig te zijn, door je af te vragen hoe iets ontstaat of gebeurt, door iets nieuws te durven toepassen, door je kennis te delen, door te onderzoeken, door te reflecteren op hoe het ging (en dit alles op een methodische en systematische wijze), kortom door onderzoeksmatig te werken, vind je antwoorden op je vragen! Dat doe je allemaal niet alleen, maar ook samen met je collega's op school en/of met collega's van andere scholen. En daarover gaat dit boek: alleen én samen onderwijsonderzoek doen!

In 2007 schreef ik – samen met enkele collega-lectoren – het boek *Ontwikkeling door onderzoek* (Kallenberg et al., 2007). De aanleiding destijds was de toenemende aandacht voor de onderzoekende houding in de lerarenopleidingen basisonderwijs. De continue professionele ontwikkeling die van docenten in het fundamenteel onderwijs wordt verwacht, vraagt nu eenmaal een doorlopende nieuwsgierigheid naar hoe onderwijs bedacht, ontwikkeld en uitgevoerd wordt. Daar past niet alleen reflectie bij, maar ook een cultuur van onderzoeksmatig werken.

Ik merkte dat docenten in het voortgezet onderwijs behoefte hebben aan concrete hulpmiddelen om onderzoeksmatig werken gestalte te geven. Daarom heb ik bedacht dat een grondige herziening en actualisering van het boek *Ontwikkeling door onderzoek* docenten kan helpen hun professionaliteit verder te ontwikkelen, en daarom is dit boek ontstaan. Het is bedoeld om docenten en scholen handvatten te bieden voor HOE je onderwijsonderzoek op school in de praktijk gestalte geeft.

Het is geenszins de bedoeling om van docenten ook onderzoekers te maken. Er bestaat immers een duidelijk verschil tussen een onderzoeker en een docent (zie verderop). Maar het is wel de bedoeling om ondersteuning te bieden (en handvatten te geven) aan docenten met een onderzoekende houding die zelf en ook samen met collega's onderwijsonderzoek willen doen, en dit op een – óók – wetenschappelijk verantwoorde wijze. Het is daarnaast de ambitie van dit boek om bij te dragen aan een cultuur van kennisgedreven en onderzoeksmatig werken waarbij de kloof tussen de onderwijspraktijk en het (wetenschappelijk) onderwijsonderzoek verkleind wordt, en dat docenten en onderzoekers op gelijkwaardige wijze met elkaar in projecten en onderzoeken samenwerken. Het is immers in ons aller belang dat de resultaten van al het onderwijsonderzoek hun weg vinden in de richting van de onderwijspraktijk.

Dit boek is bewust geen compleet handboek methoden en technieken van sociaalwetenschappelijk onderzoek. Van dergelijke boeken zijn er al veel. Dit boek beoogt een *praktijkboek voor docenten* te zijn. Docenten die nieuwsgierig zijn om stappen op het terrein van onderwijsonderzoek te zetten. Het biedt aanknopingspunten voor de praktijk van onderwijsonderzoek. Voor meer specialistische onderzoeksmethodologie wordt verwezen naar verdiepende literatuur.

De ambitie van dit boek wordt geïllustreerd in een model dat een cyclisch verbindende beweging representeert tussen onderwijs en onderzoek, en tussen impliciete kennis en expliciete kennis. Reflecteer op je eigen onderwijspraktijk (*kijk*). Zoek door middel van onderwijsonderzoek antwoorden op kleine en grote vragen (*ontdek*). Deel eigen ervaringen en opgedane kennis (*deel*), en pas nieuwe inzichten toe in je dagelijkse onderwijspraktijk (*pas toe*). Het model komt in hoofdstuk 6 aan de orde.

Het boek bestaat uit vier delen. De uitgangsgedachte is ontleend aan Sineks *Golden Circle: Why, What, How* en probeert achtereenvolgens antwoord te geven op de vragen: (1) *Waarom* zou ik onderzoeksmatig werken in mijn onderwijspraktijk? (2) *Wat* doe ik dan als ik onderzoeksmatig werk in de praktijk? (3) *Hoe* moet ik onderzoeksmatig werken? Het vierde deel bevat vaardighedenbladen en werkbladen die je helpen bij onderwijsonderzoek voor je eigen onderwijspraktijk.

In de tekst worden verschillende voorbeelden gegeven. Voorbeelden worden aangegeven met het icoontje

Ook wordt in de tekst verwezen naar de vaardighedenbladen. Dat gebeurt met dit icoontje

Ton Kallenberg
Leiderdorp, voorjaar 2024

Deel 1

Waarom?

‘Als we wisten wat we deden, heette het geen onderzoek.’

ALBERT EINSTEIN (Jansen & Jansen, 2022)

In dit deel wordt een antwoord gegeven op de vraag waarom kennisgedreven en onderzoeksmatig werken voor jou als docent, voor je collega's en voor de school belangrijk en relevant is. Er bestaat immers geen 'alwetende' (behalve in het tv-programma *Even tot hier*). Als docent ervaar je ongetwijfeld met regelmaat dat je kennis nodig hebt voor je eigen onderwijspraktijk. Die kennis staat niet stil. Kennis is voortdurend in beweging en neemt daarnaast in een ontzagwekkend tempo toe. Dat leidt tot een praktijk waarin je doorlopend probeert antwoorden te vinden op je vragen.

Je vragen kunnen over van alles gaan. Die vragen variëren van een alledaagse situatie in je klas, waarbij je een situatie met een leerling wilt begrijpen, tot en met het systeem van het voortgezet onderwijs, waarbij je bijvoorbeeld antwoord wilt op de vraag wat het nut en de noodzaak zijn van een landelijk centraal schriftelijk eindexamen. Verderop in dit boek wordt aandacht besteed aan de vraag *wat* je kunt onderzoeken en *hoe* je onderwijsonderzoek doet. In dit deel wordt stilgestaan bij de vraag *waarom* kennisgedreven en onderzoeksmatig werken voor jou belangrijk is.

Het korte antwoord op deze vraag is omdat je daarmee antwoorden vindt op je vragen voor de verbetering van je onderwijspraktijk. En ook omdat het bijdraagt aan jouw kennis en je professionaliteit. Maar er zijn meer redenen om kennisgedreven en onderzoeksmatig te werken. Daarover gaat dit deel van het boek. In hoofdstuk 1 wordt ingegaan op de vraag wat onderwijsonderzoek kan bijdragen aan jouw professionaliteit als docent en die van je collega's. Aansluitend wordt in hoofdstuk 2 het belang van een cultuur van kennisgedreven en onderzoeksmatig werken voor de school (of onderwijsstichting) besproken. Hoofdstuk 3 gaat in op het belang van de verbinding tussen theorie en onderwijspraktijk wanneer het gaat om de cultuur van onderzoeksmatig werken en de bijdrage aan de ontwikkeling van de beroepsgroep in het algemeen. Dit deel wordt afgesloten met hoofdstuk 4, waarin wordt ingegaan op de dynamiek tussen onderwijs en onderzoek.

Twee zogeheten 'oneliners' komen op verschillende plaatsen in dit boek terug. Ten eerste: 'Educational research is the hardest science of all' van David Berliner (2002), waarmee hij bedoelt dat er bij onderwijsonderzoek zo veel factoren van invloed zijn op een onderwijssituatie, dat je moeilijk échte bewijzen vindt voor een bepaald verschijnsel. Ten tweede: 'Everything works somewhere, nothing works everywhere' van Dylan Wiliam (2006), die – in het verlengde van de eerste

uitspraak – aangeeft dat de context van het onderzoek erg bepalend is voor de resultaten (en conclusies) ervan; en dat weliswaar veel verschillende theorieën en opvattingen wel ergens werken, maar dat je nooit een alomvattende onderwijstheorie vindt die overal werkt.

Het is goed om dit alvast aan het begin van het boek te beseffen. Het onderwijsonderzoek dat je doet is praktijkgericht. Het levert je vooral inzichten voor je eigen onderwijspraktijk, voor je eigen school of bestuur. En daarmee voor je 'eigen' leerlingen. En hoe mooi is dat?! Met jouw onderzoeksresultaten zul je niet zomaar een heersende visie weerleggen, maar jouw onderzoek draagt wél een steentje bij aan meer inzicht in een bepaald onderwerp. Onderwijsonderzoek is daarmee een groeiend geheel: elk onderzoek draagt een steentje bij en geleidelijk aan kunnen daardoor heersende opvattingen veranderen.

Waarom doe je als docent onderwijsonderzoek?

1

1.1 Inleiding

Als docent neem je per dag vele beslissingen over een onderwijssituatie. Dit doe je op basis van je ervaringen en je kennis. En soms ook gewoon op 'gevoel' omdat je je beslissing niet direct kunt beredeneren maar omdat je handelt op basis van een ingeving, je drijfveren en persoonlijke overtuigingen. Het kan daarbij gaan om allerlei onderwerpen, zoals het gedrag van een leerling, de leerstof die je aanbiedt, het klassenmanagement, enzovoort. Aan het eind van de dag, of tijdens pauzes, is er meestal een reflectiemoment waarin je terugkijkt op je beslissingen en ze overdenkt. En op basis van die reflectie ga je weer verder.

Hoe gek het misschien ook klinkt: in feite pas je al (delen van) praktijkonderzoek toe in je werk. Immers: op basis van jouw perspectief, jouw kennis, ervaring en overtuigingen over het onderwijs verzamel je gegevens over de onderwijssituatie, je analyseert deze en komt tot conclusies die je vervolgens gebruikt om praktische beslissingen te nemen voor de volgende keer.

Als docent voer je dus ook al in jouw dagelijkse praktijk een beetje onderzoek uit en dat is belangrijk en relevant. Door onderzoek naar je eigen dagelijkse onderwijspraktijk vorm en inhoud te geven help je – ten eerste – jouw leerlingen, ten tweede jezelf, ten derde je school en ten vierde je stichting en de beroepsgroep. De derde en vierde redenen worden in latere hoofdstukken toegelicht. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het belang voor je leerlingen en jezelf.

1.2 Wat is een professional?

De vraag wordt nog weleens gesteld of een docent een ambachtsman,* een vakman of een professional is. Het onderscheid tussen een ambachtsman, een

* In deze tekst wordt de mannelijke vorm gebruikt, vooral omdat er in de praktijk vaak over ambachtsman of vakman wordt gesproken. Hiermee wordt echter ook nadrukkelijk de vrouwelijke vorm bedoeld!